

UDK:174.4

Sherzod DUSMANOV,
Sh.Rashidov nomidagi SamDU mustaqil tadqiqotchisi
E-mail: Sherzod00@gmail.com

JTSBMQTMOI dotsenti S.Yaxyoyeva taqrizi asosida

YOSHLARNING AXLOQIY-MA'NAVIY BUZILISHLARINI BARTARAF ETISHDA QO'LLANILADIGAN MAXSUS CHORA-TADBIRLAR

Annotatsiya

Ushbu maqolada yoshlarning axloqiy-ma'naviy buzilishlarini bartaraf etishda qo'llaniladigan maxsus chora-tadbirlar xususida ma'lumot berilgan. Shuningdek, globallashuv sharoitida yoshlarning ommaviy madaniyat kabi ob'ektiv va sub'ektiv omillar ta'sirida axloqiy-ma'naviy buzilishlari masalasi ham yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: Axloqiy-ma'naviy buzilish, globallashuv, ommaviy madaniyat, submadaniyat, huquqiy tarbiya, diniy tarbiya, jismoniy tarbiya, estetik tarbiya, axloqiy tarbiya tushunchalari.

SPECIAL MEASURES TO ELIMINATE MORAL AND SPIRITUAL DISORDERS IN YOUTH

Annotation

This article provides information on special measures used to eliminate the moral and spiritual disorders of young people. It also highlights the issue of moral and spiritual disorders of young people under the influence of objective and subjective factors such as mass culture in the context of globalization.

Key words: Moral and spiritual disorders, globalization, mass culture, subculture, legal education, religious education, physical education, aesthetic education, moral education.

СПЕЦИАЛЬНЫЕ МЕРЫ ПО УСТРАНЕНИЮ НРАВСТВЕННЫХ И ДУХОВНЫХ РАССТРОЙСТВ У МОЛОДЕЖИ

Аннотация

В статье представлена информация о специальных мерах, применяемых для устранения нравственных и духовных расстройств молодежи. Также освещается проблема нравственных и духовных расстройств молодежи под воздействием объективных и субъективных факторов, таких как массовая культура в условиях глобализации.

Ключевые слова: нравственные и духовные расстройства, глобализация, массовая культура, субкультура, правовое воспитание, религиозное воспитание, физическое воспитание, эстетическое воспитание, нравственное воспитание.

Kirish. Globallashuv sharoitida yoshlarning axloqiy-ma'naviy buzilishlari «ommaviy madaniyat», ayniqsa «submadaniyat» kabi ob'ektiv va sub'ektiv omillar ta'sirida har tomonlama kuchayib va kengayib borayotganligi hech kimga sir emas. Bunday holatlarning oldini olish va bartaraf etishda axloqiy, estetik, huquqiy, diniy, jismoniy, mehnat tarbiyasini kuchaytirishdan tashqari, ularning shakl-shamoyillariga mos ravishda maxsus chora-tadbirlarni ham qo'llashni taqozo etadi. Bunday chora tadbirlar asosan vakolatli davlat va jamoat tashkilotlari tomonidan amalga oshiriladi. Shunga ko'ra yoshlarning axloqiy-ma'naviy buzilishini bartaraf etishda qo'llaniladigan maxsus ma'rifiy chora - tadbirlar deb, ayrim yoshlarning axloqsiz-ma'naviy buzilishi, diniy fanatiklar, jinoyatchilar dunyosi ta'siriga tushib qolib, tushunib-tushunmasdan tanlayotgan yo'lidan qaytmayotganlarini yangi hayot quchog'iga qaytarish uchun vakolatli davlat va jamoat tashkilotlari tomonidan qonun kuchini, jamoatchilik ta'sirini ishga solish orqali qo'llaniladigan hatti-harakatlar tizimiga aytiladi.

Yoshlarning axloqiy-ma'naviy-kasbiy buzilishlarini to'xtatishga qaratilgan ta'sir o'tkazishning ma'naviy-ma'rifiy choralari ikki yo'nalishda olib borish mumkin:

yoshlarning o'z xatti-harakati va qobiliyatiga ta'sir qilish;

axloqiy buzilish yo'lga kirgan raqibning ruhiyati va xatti-harakatlariga ta'sir etish.

Bular quyidagilardan iborat:

1. Yoshlarning axloqiy-ma'naviy buzilishlarini bartaraf etish maqsadida faoliyat olib borayotgan mutasaddilarning yoshlar bilan o'zaro munosabatlarga kirishish orqali, ularni buzilishidan oldingi «tug'ma» holatiga qaytarish qobiliyatini namoyon qilishga asoslangan muloqot qilish uslubining qanchalik darajada samara berishiga bog'liqligini ham hisobga olish kerak bo'ladi. Aslini olganda, axloqiy-ma'naviy-kasbiy buzilish ro'y berishidan oldingi vaziyat odatda to'satdan emas, balki asta-sekin paydo bo'ladi. Bunda axloqiy-ma'naviy nizoning hissiy intensivligi ruxsat etilganidan oshib keta boshlaganini o'z vaqtida aniqlash va uni oqilona tarzda to'xtatish muhimdir. Axloqiy-ma'naviy buzilishlarga olib keluvchi axloqiy nizolarning kuchayishi belgilariga yoshlarning yuz ifodalari, yuzning qizarishi, imo-ishoralar, mazmun, temp va nutq tembrida bo'layotgan o'zgarishlardan ham bilib olish mumkin.

2. Axloqiy-ma'naviy buzilishlarga olib keluvchi axloqiy nizolarning kuchayib borayotgan tomonlarini to'xtatish yoki yumshatish uchun quyidagi:

- muammoni hazilga aylantirish;
- suhbatni boshqa mavzuga ko'chirish;
- agar axloqiy nizo muammosi unchalik muhim bo'lmasa, uni amalga oshirish uchun hech qanday choralar ko'rishga majbur qilmasa, taslim bo'lish;
- raqibning fikrini muhokama qilishga vaqtinigiz yo'qligini aytish kabi usullardan foydalanish mumkin.

Adabiyotlar tahlili. Biror kishining o'zaro aloqada sherikni tushunish qobiliyati doirasida, agar sherik o'z

motivlarini to'g'ri tushunishiga ishonch bo'lmasa, ziddiyatli holatga tushmaslik kerak. Bu axloqiy-ma'naviy buzilishlarni keltirib chiqaruvchi axloqiy nizolarning oldini olishning sub'ektiv shartlaridan biri sanaladi. Bunda, masalan hamkoringiz tomonidan sizga taqdim etilgan ma'lumotlar yo'qolishi va buzilishi, sherik muhokama qilina yotgan muammoni siz bilan bir xil pozitsiyalardan baholamasligi mumkin. Odamlar o'rtasidagi haqiqiy qarama-qarshiliklardan ko'ra, bu ikki sabab axloqiy nizoni keltirib chiqarishi ehtimoldan xoli emas. Bir-birini noto'g'ri tushunish va muammoga turli xil yondashuvlardan kelib chiqadigan axloqiy nizolardan qochish kerak. Agar sherigingiz biror narsada noto'g'ri ekanligini aniqlasangiz, unda buni unga isbotlashingiz shart emas. Siz buni undan ko'ra chuqurroq tushunganingiz kifoya. Ba'zan sherigiga uning noto'g'ri ekanligini xabar qilish kerak, lekin buni guvohlar oldida qilish shart emas, chunki u o'z nohaqligini ochiqchasiga tan olishini talab qiladi va hokazo. Muammoga nisbatan qat'iy bo'lish, ishning talablarini bajarish va odamlarga nisbatan yumshoq bo'lish kerak.

Demak, odam hozirgi ruhiy holatini boshqara bilishi, ortiqcha ishlaganda yoki haddan tashqari hayajonlanganda mojarodan oldingi vaziyatlardan qochish kerak. Odatda, odamning hozirgi ruhiy holati kun davomida turli holatlar ta'sirida, ba'zan sezilarli darajada o'zgaradi. Ishdagi muvaffaqiyat, charchoq darajasi, hamkasblar bilan muloqot, tananing fiziologik holati, ob-havo va boshqalar – bularning barchasi inson ruhiyatining holatiga va natijada uning ziddiyatiga ta'sir qiladi.

Har bir inson o'zining hozirgi holatini baholashi va o'z g'azabidan kelib chiqadigan nizolarning oldini olish uchun buni hisobga olishi mumkin. Masalan, siz bilan bo'ladigan uchrashuvdan yarim soat oldin bo'ysunuvchilar, siz rahbaringiz huzuriga qiyin muammoni hal qilish uchun keldingiz. Kattakon bilan suhbat shunday rivojlandiki, u sizga qarata bir ikki gaplarni aytib shaxsiyatingizga teguvchi gaplarni aytishi, hatto haqorot qilishi ham mumkin. Chunki bunday achchiq gaplarni eshitish siz uchun kutilmagan hodisa bo'lib, suhbat tugagandan so'ng depressiv-tajovuzkor holatga tushib qolishingizning o'zi, sizning axloqiy-ma'naviy buzilish sari dastlabki qadam-laringizni qo'yishingizga sabab bo'ladi. Bunday vaziyat tufayli sizda kelib chiqqan salbiy his-tuyg'ular rahbarning adolatsiz so'zlariga tabiiy munosabat sifatida qarashni anglatmaydi.

Darhaqiqat, sizning ichki faryodingiz rahbar uchun mo'ljallangan bo'lsada, biroq u boshqa bo'ysinuvchi xodim zimmasiga yuklatilganligi ajablanarli bo'lib, odamni hayratga soladi. Demak, bunday vaziyatlardan qochish zarur bo'ladi. Bu esa o'z navbatida atrof-dagilar bilan muloqot qilishda ichingizdan hamkorlik asosida hal qilinishi kerak bo'lgan muammolarga javob berish yoki bermaslik, murosas qilish yoki qilmaslikka tayyor turishni ham bilish kerak bo'ladi. Biroq, axloqiy-ma'naviy buzilishlarni axloqiy nizolarning echimini topish orqali batamom hal qilishning iloji yo'q.

Tahlil va natijalar. Axloqiy-ma'naviy buzilish ostonasida turgan yoshlar bilan muloqot paytida kamida vaqti-vaqti bilan tabassum qilib turish kerak bo'ladi. Tabassum sherik bilan muloqot qilish jarayoni haqida to'rtta pozitiv funksiyani bajaradi. Bu sizda hamma narsa joyida ekanligini ko'rsatadi. Odamlar muvaffaqiyatga erishganlar bilan muloqot qilishdan juda xursand bo'lishadi. Ehtimol, bu muvaffaqiyatga erishganlardan ongsiz istak bilan biron bir foydali ma'lumot olishni umid qiladilar. Agar biror kishi muammolarga duch kelsa, bu uning yuzida ifodalangan bo'ladi. Shunga qarab odamlar boshqalar bilan muloqot qilishi yoki u bilan muloqot qilishdan qochishlari mumkin. Tabassum odamning suhbatdoshidan mamnun ekanligini ko'rsatadi. Bu muammolarni nizolarsiz hal qilishga cheksiz hissa qo'shadi. Chunki, tabassum jilmaygan muloqot sherigiga

o'zaro xush yoqishni keltirib chiqaradi va salbiy his-tuyg'ularning pasayishiga olib keladi. Bu ham yoshlarning axloqiy-ma'naviy buzilishlarining oldini talofatsiz olishga qaratilgan maxsus chora-tadbirlar jumlasiga kiradi [1].

Salbiy his-tuyg'ular axloqiy nizolarning paydo bo'lishiga yordam beradigan omillardan biri hisoblanadi. Ular ko'pincha odamning voqealarning haqiqiy yo'nalishi va u ishongan voqea o'rtasidagi sezilarli nomuvofiqlikka bo'lgan munosabatidir. Shuni minimallashtirishning uchta usuli mavjud: mumkin bo'lgan ssenariylarni yaxshi bashorat qila olish kerak. Prognoz qanchalik aniq bo'lsa, salbiy his-tuyg'ular shunchalik kam bo'ladi; agar ular kutilganidek rivojlanmasa, voqealar rivojini to'g'ri yo'nalishda o'zgartirish imkoniyatiga ega bo'lish maqsadga muvofiqdir; siz nafaqat eng yaxshisiga, balki eng yomon ssenariyga ham ishonishingiz va buning uchun tayyorlangan bo'lishingiz zarur. Agar ular tez-tez sodir bo'ladigan umidlarni qondirmasa, bu odamda salbiy his-tuyg'ularni keltirib chiqaradi, ular bilan munosabatlarini yomonlashtiradi. Buning evaziga hech narsa olishni kutmasdan, fidokorona yaxshilik qila olishingiz kerak. Boshqalarning mumkin bo'lgan harakatlari haqida sizning prognozizingizni ortiqcha baholamaslik tavsiya etiladi.

V. Yoshlarning axloqiy-ma'naviy-kasbiy buzilishlarini oldini olish va bartaraf etishda qo'llash mumkin bo'lgan ma'naviy-ma'rifiy chora-tadbirlar ichida «Jazosiz tarbiya» usulini qo'llash alohida ahamiyat kasb etadi.

Yoshlar odam naslining, oila, mahalla, elat, millat, xalqlar, davlatlarning kelajagi. Bu tabiat va jamiyat qonuni.

Ularning rivoji ta'lim-tarbiya ko'rgan, ilmga chanqoq, odamoxun, insonparvarlik fazilatlarini o'zida mujassamlashtirgan, o'z kasbining ustasi bo'lgan, qalbi vatanparvarlik ruhi bilan sug'orilgan yoshlarning shijoatiga bog'liq. Albatta, yoshlar hayot charrohalarida duch keladigan qiyinchiliklar keltirib chiqargan muammolarni echolmay xatolarga yo'l qo'yadi. Bu xatolar ulug'lar yordamida tuzatilmasa, ularning axloqiy-ma'naviy jihatdan tanazzul sari yuz tutishi muqarrar bo'lib qoladi. Bu borada ularni axloqiy-ma'naviy buzilishlariga qarshi kurashishda qo'llaniladigan maxsus chora-tadbirlar jumlasiga yoshlarni axloqiy-ma'naviy jihatdan tarbiyalashning «jazosiz tarbiyalash» usuli alohida o'rinni egallaydi.

Jazosiz tarbiyalash – bu o'rnatilgan qonunchilik talablarini buzmasdan jinoyat sodir etmagan yoshlarni axloqiy-estetik ta'lim-tarbiya vositalari orqali hayotga bo'lgan qiziqish-ishtiyoq-istaklari kabi hissiyotni, aqliy tafakkurini o'stirishga, rivojlantirishga qaratilgan motivatsion xarakterdagi chora-tadbirlar tizimiga aytiladi. Bu amalga oshirishning asosan uchta – qiziqish, ishtiyoq, istak kabi tayanchi bor.

1. Qiziqish. YOshlarning dunyoviy va diniy bilimlarni egallashga, jamiyat tomonidan o'rnatilgan axloqiy-qadriyatli normalarga qat'iy amal qilishga, shu asosda tabiat va jamiyat ato etgan in'omlardan zavq-shavq olib umrguzaronlik qilishga bo'lgan qiziqishlarini uyg'otish. Bu yoshlarni tabiatdagi o'simliklar olami, hayovonat dunyosi mo'jizalarini ko'rish, kuzatishdan hayajonga tushish, shuningdek jamiyatda sodir bo'layotgan narsa, hodisa va jarayonlarning muxlisiga aylanishdan huzurlanish kabilarni o'z ichiga oladi. Masalan, ko'pgina yoshlar har doim musqa ohanglari ostida irod qilishni hohlaydilar. Yoshlarda qiziqishni qanday uyg'otish mumkin. Masalan, falsafa tarixi darsini o'quvchi yoshlarning bevosita ishtirokida sahnalashtirgan tarzda olib borishni tashkil qilish. Bunday holatda talabalarning falsafa faniga bo'lgan qiziqishi ortib, uni o'zlashtirishga bo'lgan ishtiyoqi kuchayib boradi. SHuningdek, submadaniyatning xipi, fanat, EMO kabi shakllarini yoki kissavurcho'ntakkesarlarning obrazlarini ham «masxaralovchi» sahnalar orqali, ularning zararli ekanligini ochib berilsa, yoshlarda bunday g'ayri axloqiy ko'rinishdagi xatti-harakatlarni bilishga nisbatan qiziqishi ortib, nafrat

tuyg'usining kuchayishiga, konstruktiv tanqiddan xulosa chiqarish ishtiyoqining ortib borishiga olib keladi. Demak, talaba «qoniqarsiz» baho olishdan, boshqalari esa jamoatchilik ko'ziga beo'xshov ko'rinishdan xolos bo'ladi. Bu esa murabbiylar tomonidan ma'naviy-ma'rifiy vositalar orqali yoshlarning u yoki bu narsa, hodisa, jarayonlarga nisbatan bo'lgan qiziqishlarini ta'lim-tarbiya bilan integratsiyalashtirish orqali ijtimoiy jihatdan jazosiz tarbiyalash demakdir.

2. Ishtiyoq. Yoshlarning qiziqishlarini kuzatadigan bo'lsak, ularning xilma xil ekanligini ko'ramiz. Chunki, tabiat olami va jamiyat hayotidagi narsa, hodisa va voqealarning o'zi xilm-xil, rang-barangdir. Ularning ichida qat'iy yoki qat'iy bo'lmagan, shunchaki ishtiyoqni keltirib chiqaruvchilari qiziqishlar ham bor. Ishtiyoq – bu yoshlarning o'zi qiziqqan narsa, hodisa va voqealarning sir-asrorlarini bilish, o'zlashtirish uchun dil hohishi ila mushtozlik bilan qiladigan intilishlarining ifodasidir. Masalan, badiiy adabiyotga qiziqishi baland bo'lgan inson, albatta o'zini qiziqtirayotgan adabiyotni topib o'qishga intiladi. Huddi shuningdek, hali dunyoqarashi to'liq shakllanmagan yoshlar ham «ijtimoiy tarmoq» dagi ko'rgan submadaniyat elementlariga qiziqish bildirib, ishtiyoqman bo'lib qolishi ham ehtimoldan xoli emas.

Mantiqan olib qaraganda, ishtiyoq o'zgaruvchan, vaqtinchalik xarakterga ega bo'lgan xislat hisoblanadi. O'zbekistonlik yoshlarning submadaniyatning ba'zi bir shakllariga taqlid qilishi «vaqtinchalik» xarakterga ega bo'lib, olib boriladigan axloqiy tarbiya natijasida o'zgarib, o'zining asl o'rniga qaytarishning imkoniyatlari kattadir.

Istak. Yoshlarning istagi deb, ularning o'z hayotida qiziqish uyg'otgan narsalarni katta ishtiyoq bilan o'z ehtiyoj his-sezgisi, hohishi, mayliga ko'ra bajarish sari izlanib intilishlariga aytiladi. Istak amalga oshishi yoki oshmasligi ham mumkin. Masalan, jinoyatchining tanasiga o'ta mahorat bilan chizilgan turovkani birinchi bor ko'rgan murg'ak yoshdagi ham shunday narsaga bo'lgan qiziqish, ishtiyoq yuzaga kelishi mumkin. Biroq, u murabbiylar tomonidan olib borilgan ijtimoiy tarbiya natijasida istak sifatida amalga oshmay qolishi ham mumkin.

«Jazosiz tarbiya» yoshlarning axloqiy-ma'naviy buzulishlarini bartaraf etishning maxsus ma'naviy-ma'rifiy chora-tadbirlaridan biri sifatida, jamiyat uchun unchalik katta xavf tug'dirmaydigan qilmish-qidirmishlar uchun ma'muriy-huquqiy jihatdan jazolashning ustuvorligining oldini olib, ko'proq axloqiy-ma'naviy, huquqiy tarbiya omillarini ishga solishni nazarda tutadi. CHunonchi, har xil yoshdagi yoshlarning axloqiy-ma'naviy buzilishlarining oldini olishda «kodeks»larga asoslangan holda jazolash, tashqi motivatsiya sifatida, ichki motivatsiyani yo'qqa chiqaradi, ya'ni ularning aksariyati tuzalish o'rniga jinoyatchilar olamiga kirib ketish holatlarining kuchayib ketishiga olib keladi.

Yoshlarning axloqiy-ma'naviy buzilishlarining oldini olishga qaratilgan maxsus ma'naviy-ma'rifiy chora tadbirlar jumlasiga kiruvchi «jazosiz tarbiya»lash usullari qatoriga yoshlarning turmush tarzi, xulq-atvori kabi jamiyat tomonidan o'rnatilgan axloq-normalariga qarshi qilinadigan harakatlarini tanqid ostiga olish ham kiradi.

Xo'sh, tanqid nima?, degan savol tug'iladi. Bu savolga «O'zbek tilining izohli lug'atida:» Tanqid - bu arabcha-baho berish maqsadida o'rganish, tahlil qilish va shu asosdagi xulosa qilish degan so'zlardan olingan bo'lib:

1) ish-harakat, faoliyat, asar, ta'limotning yutuqlarini qayd etish, kamchilik va nuqsonlarini belgilash va bartaraf etish maqsadidagi muhokama, tahlil;

2) biror narsaning to'g'ri, haqqoniy ekanini ilmiy tahlil etish, tadqiq etish;

3) adabiy faoliyatning badiiy, ilmiy va boshqa turdagi asarlarni, shuningdek, ularda aks ettirilgan hayotiy hodisalarni talqin va tahlil qiluvchi maxsus turi;

4) kamchilik, nuqson, xatoliklarni qayd etish, qoralash, shuningdek, ularni etish maqsadida bildiriladigan tanbehli fikr-mulohaza, gap-so'z» [2], degan ma'nolarni anglatadi degan ta'rif va tavsiflar berilgan. Biron bir narsa, voqea, hodisa, shaxsni tanqid qilishdan oldin quyidagi tanqid turlarini ham bilish kerak.

Bularga quyidagilarni: konstruktiv tanqid; qattiq-keskin tanqid; adolasiz tanqid; qabul qilinadigan va qilinmaydigan tanqid; darajali - to'g'ridan-to'g'ri tanqid; taklif etilgan tanqid; ommaviy tanqid; jiddiy tanqid; doimiy tanqid; kasbiy tanqid; adabiy tanqid; ijtimoiy tanqid; siyosiy tanqid; qarorlarni tanqid qilish; harakatlarni tanqid qilish; uyg'otilgan tanqid va shu kabilarni kiritish mumkin.

Shuning uchun tanqid ijobiy va konstruktiv bo'lishi muhimdir.

Yoshlarni tanqid qilishdan avval nima ishlarni qilish kerak.

1. Ishni tanqidsiz tuzatish mumkinmi yoki yo'qligini bilish zarur.

2. Kamchiliklar mavjudligidan kimga foyda keltirishini aniqlash.

3. Tanqid o'z-o'zidan maqsad emas, balki hayotni yaxshilash vositasidir degan qoidaga amal qigan holda tanqidning maqsadlarini aniqlash.

4. Tanqid qilinadigan odamning yo'l qo'ygan xatolariga nisbatan munosabatini bilish.

5. Tanqid qilingan odam odatda tanqidga qanday munosabatda bo'lishini bilish va shunga mos ravishda tanqid shaklini tanlash.

6. Nima bo'lganini va yomon ishlashning oqibatlarini qanday ekanligini aniq tasavvur etish;

7. Tanqidiy tahlil qilish uchun yopiq joylar va daxlsiz odamlar bo'lmasligi kerak.

8. Tanqid qilingan odamning pozitsiyasini oxirigacha tinglash.

9. Nimani tanqid qilishni to'g'ri belgilab olish.

Yoshlarni axloqiy-ma'naviy buzilishi masalasida konstruktiv tanqid qilishda misol tariqasida quyidagi usullarni qo'llash:

1) berilgan topshiriqni bajarishda, ularni sekinlashtiradigan kamchiliklarning mohiyatini ko'rsatib o'tish;

2) axloqsizlikka undovchi aybdorning nomini aytish;

3) axloqiy-ma'naviy tarbiya jarayonida yo'l qo'yilgan xatolarga aloqador boshqa kimsalarning nomlarini keltirib o'tish;

4) g'iybat qilishga sabab bo'lgan shartlarni tahlil qilish;

5) yo'l qo'yilgan xatolar qurbonlarini sanab o'tish, nimaga shunday bo'lganligining sabablarini ochib berish;

7) kamchiliklarni bartaraf etish yo'llari va muddatlari bo'yicha aniq takliflar berish;

8) tanqid ruhiyatga ta'sir qilish uchun hissiy intensivlikka ega bo'lishi, lekin u xodimlarni dushmanga aylantirmasligi;

9) yo'l qo'yilgan xatoning mohiyatini, uning ob'ektiv va sub'ektiv sabablarini aniqlashi;

10) tanqid tanqid qilingan shaxs harakatlarining sabablarini va ob'ektiv oqibatlarini hisobga olishi;

11) tanqid qilingan shaxsga himoya qilish huquqini berishi;

12) tanqid qilingan shaxsning shaxsiy aybiga oid dalillarni taqdim etishi;

13) tanqid aniq xatoni ko'rsatmasdan, umumiy bo'lmasligi;

14) tanqiddan inson qadr-qimmatini ranjitadigan tushunchalarni chiqarib tashlash kerakligi kabilarni tavsiya qilinadi.

Bulardan tashqari,yana quyidagilarni:tanqidiy taqdimot ishni tuzatishga qaratilgan takliflar bilan yakunlanishini; tanqidchi faktlarni ataylab buzish uchun axloqiy va ba'zan qonuniy javobgarligini;haddan tashqari qattiq tanqid qilmaslik,undan foydadan ko'ra,ziyonning tegishini unutmazlik;xayrixohlik: tanqidning vazifasi xodimga yordam berish, uning egasiga zarar etkazmaslik; agar xato tuzatilgan bo'lsa, takroriy tanqidlardan qochish; biron yoshni yoqtirmaslik tufayli tanqid qilmaslik; qo'l ostidagilarning mustaqillik tuyg'ularini bostirmaslik; yosh xodimlarni o'z-o'zini tanqid qilishni misol bilan o'rgatish; yosh xodimlar o'rtasidagi ishonchni tanqid qilish orqali yo'q qilish; tanqid qilib, odamga uning ijobiy fazilatlarini eslatib qo'yish;tanqid qilingan odam uchun o'zini tuzatish foydali ekanligini ko'rsatish; tanqidchi tanqid qilishdan oldin, o'z xatolarinigizni eslash kabilarni ham esdan qochirmaslik kerak bo'ladi.

«Jazosiz tarbiya»lash chora-tadbirlarini qo'llashda axloqiy-ma'naviy buzilish yo'liga kirayotgan yoshlar bilan murabbiylar,katta nufuzga ega bo'lgan shaxslar,rahbarlar tomonidan bevosita mulqot olib borish katta ahamiyatga egadir. Mulqot nima? Bu savolga professor N.E.Muhammadiyevning: «Mulqot – bu kishilarning o'zaro bevosita yoki bilvosita uchrashishi,ko'rishishi,qabul qilishi orqali o'rnatiladigan munosabatlari natijasida axborotlar almashadigan,olingan ma'lumotlar bo'yicha tegishli xulosalar chiqarishga asos bo'ladigan ko'p qirrali jarayondir» [3],-degan falsafiy ta'rifini asos qilib olgan holda axloqiy-ma'naviy buzilish dardiga duchor bo'lgan yoshlar bilan mulqot olib borishning quyidagi shakllari borligi haqida so'z yuritamiz.

Birinch shakli. Yoshlar bilan buyruq tarzida olib boriladigan bevosita mulqot. Ushbu shaklda muomala qilishga odatlangan murabbiylar yoshlar bilan «buyruq so'zlar» orqali gaplashishga urinadilar. Masalan, «Fishing» yomon narsa,unga ergashsang mendan ko'rganingni ko'rasan, «Xippi» ningni yo'qot,ko'zinga ko'rinma va hokazo.

Ikkinchi shakli. Yoshlar bilan bo'ladigan ehtimoliylik mulqot: Mulqotning bu shaklida keskin til qo'llab yoshlarning shaxsiyatiga bosim o'tkazish o'rniga «ehtimoliylik» ila gapirilib, uning shaxsiyatiga engillik yaratish mo'ljallanadi. Masalan, yoshlarga u kiyimni emas,mana bunisini kiyish,uni unday qilib emas,bunday qilsak yaxshi bo'larmidi degan ehtimoliy iboralar orqali mulqot qilish kabi shakllarda amalga oshirilib, yoshlarni boshqa birovlar tomonidan boshqarilishga o'rgatib qo'yadi. Bunday yoshlar mas'uliyatni zimmasiga olishdan qochadi, xato qilishdan qo'rqadi. Bunday shaklda murojaat qilingan yoshlar odatda «biror nima evaziga» do'st bo'lishga yoki «muammo chiqarmasdan» bir chekkada yashashga harakat qilishadi. Bu ham o'z navbatida loqaydlikka olib keladi. Loqaydlik ham kichkina bo'lsada yoshlarning axloqiy-ma'naviy buzilishlarining debochasi hisoblanadi.

Uchinchi shakli. Yoshlarni bevosita qabul qilish orqali mulqot. Axloqiy-ma'naviy buzilish arafasida turgan yoshlar murabbiylar,faollar tomonidan ularning shaxsiyati, fikrlari va hislarini hisobga olgan holda yakka tartibda suhbat o'tkazadi.

To'rtinchi shakli. Yoshlarga imkon beruvchi mulqot. Mulqotning bu shaklida yoshlarning bosim o'tkazmasdan uyda,maktabda,mahallada,jamoat joylarida o'zini tuta bilishlik qobiliyatlarini yuzaga chiqishi uchun imkoniyat beriladi. Agar u milliy va umuminsoniy qadriyatlarga,o'rnatilgan odob,xulq-atvor qoidalariga amal qilsa,uni ma'naviy jihatdan rag'batlantirish chorasini qo'llaniladi,bordi-yu aksincha ish yuritsa uni axloqsizlikda ayblab «jamoat izzasi» (uyaltirish,tanqid qilish,pand-nasihat qilish,ogohlantirish va sh.k. – D.Sh.) shaklida jazosiz tarbiyalash chora-tadbiri qo'llaniladi. Shuni ham hisobga olish kerakki, har qanday mulqot shaklida so'z sehri hal qiluvchi omillardan biri sanaladi. Chunki so'z bilan yoshlarga qanday murojaat qilinsa,oqibati ham shunday bo'ladi. Bekorga aytilmagan «shirin so'z, ilonni ham inidan chiqaradi», «tiling do'sting,tiling dushmaning» - deb.

Yoshlarning axloqiy-ma'naviy buzilishlarining oldini olish va tugatishning maxsus chora-tadbirlarini amalga oshirishda quyidagi prinsiplarga amal qilish kerak bo'ladi.

Kompetentlik prinsipi - bu yoshlar,ayniqsa maxsus tayyorgarlikdan o'tgan va katta hayotiy tajribaga ega bo'lgan voyaga etmagan bolalarning tarbiyasi bilan shug'ullanuvchi mansabdor shaxslar,jamoat faollari,huquqni muhofaza qiluvchi organ xodimlaridan iborat bo'lgan mutasaddilarning ish olib borish faoliyati hisoblanadi.

2. Axloqiy-ma'naviy-kasbiy buzilishlar iskanjasiga tushib qoluvchi yoshlarni buzg'unchi g'ayriinsoniy g'oyalarni xayollariga keltirishdan voz kechishtirish,aniqroq aytganda «zaharlanayotgan miyasini,zaharlardan tozalash»ga undash, qolaversa majbur qilish prinsipi. Bu masalada yoshlarga o'z manfaatlarini himoya qilish imkoniyatini berish yaxshiroq bo'lsada, biroq ularni hamkorlik qilish, murosaga keltirish orqali amalga oshirishlarini ta'minlash maqsadga muvofiqdir.

3. Yoshlarning axloqiy-ma'naviy buzilish imkoniyatlarini prognozlash va tashhislash prinsipi. Oldindan prognozlash orqali axloqiy-kasbiy-ma'naviy buzilishlarni vaqtincha aniqlash,ayni vaqtda rivojlanishi esa qanday mojarolarni keltirib chiqarishi mumkinligi to'g'risidagi hisob-kitoblarni asosida to'plangan dalillar taqdim etiladi.

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash joizki, axloqiy-estetik,kasbiy-ma'naviy buzilishlarni butunlay yo'q qilish ko'p jihatdan jamiyat iqtisodiyoti va ma'naviy hayotidagi ijobiy o'zgarishlarga bog'liq bo'lib, ular orqali uni yuzaga keltiruvchi salbiy ijtimoiy omillar bartaraf etiladi. Davlatimiz rahbari Sh.M.Mirziyoyev yozganidek: «Yangi O'zbekiston - demokratik qonunlar, yuksak huquqiy madaniyatga ega fuqarolar mamlakatidir. Bu esa, ma'muriy, jinoyat, jinoyat-protsessual va xo'jalik qonunchiligini yanada erkinlashtirish, ayrim jinoyat harakatlarni kriminalashtirishdan xoli qilish, tadbirkorlik sub'ektlari javobgarligini liberalashtirish, jinoyat jazolar va ular ijrosini insonparvarlashtirish kabi masalalarni anglatadi va bu boradagi dolzarb vazifalarni amalga oshirishni taqozo qiladi»[4].

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksi. Rasmiy nashr. – T. : O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi, 2022 – B.6.
2. Mirziyoyev SH.M. Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi. To'ldirilgan ikkinchi nashri. – Toshkent: «O'zbekiston» nashriyoti,2022. - B.69.
3. O'zbek tilining izohli lug'ati. 3-jild. - T.: «O'zbekiston milliy ensiklopediyasi» Davlat ilmiy nashriyoti, 2007. – B.625.
4. Yaxshilikov J.YA.,Muhammadiyev N.E. Milliy g'oya-taraqqiyot strategiyasi. Monografiya. – Toshkent: «FAN», 2017. - B.394.